

'Wat er ook gebeurt, het ligt aan jezelf'

Socioloog Zygmunt Bauman: 'Ook ik geloofde in radicale, snelle oplossingen.'

Foto Joost van den Broek / de Volkskrant

De socioloog Zygmunt Bauman (86) denkt dat de wereld bij zinnen zal komen, maar rekent erop dat hij dat zelf niet meer meemaakt. 'Er zijn geen instituties die de grote vraagstukken van onze tijd kunnen oplossen.'

PETER GIESEN

De man die ooit meevocht om de bevrijding van Berlijn oogt breekbaar als hij buiten zijn hotel in de Nijmeegse bossen een pijp staat te roken. Maar de befaamde Pools-Britse socioloog Zygmunt Bauman (86) is nog volop actief en strijdbaar. Het gevaar van een nieuwe Holocaust zal altijd met ons zijn, zegt hij. 'We blijven moderne mensen. We willen een betere orde creëren. Daarom is er altijd een

potentieel voor radicale oplossingen, voor Endlösungen. Laten we dat niet vergeten', zegt hij.

Vorige week hield hij in Nijmegen een lezing op Holocaust Memorial Day, georganiseerd door het Soeterbeeck-programma van de Radboud Universiteit. De Holocaust was geen terugval in barbaerij, maar juist een uiting van moderniteit, betoogde hij. Moderne mensen accepteren de wereld niet zoals zij haar aantreffen. Ze willen haar herscheppen, alles uit de weg ruimen wat de vooruitgang tegenhoudt. In dat opzicht waren de nationaal-socialisten en de communisten van de 20ste eeuw niet anders dan wij. Ze waren alleen veel radicaler en meedogenlozer. Hun maakbaarheidsgeloof nam groteske proporties aan, ze dachten hun ideale wereld in een paar jaar uit de grond te stampen door de 'creatieve destructie' van iedereen die niet in hun nieuwe orde paste, van Joden tot klassenvijanden. 'Ze wilden in korte tijd repareren wat de natuur en de geschiedenis, althans in hun ogen, in eeuwen hadden bedorven', zegt hij.

Bauman formuleerde deze gedachte voor het eerst in het boek waarmee hij internationaal doorbrak, *Modernity and the Holocaust* uit 1989. De Holocaust was een product van wat hij de 'solide' moderniteit noemde, een stevige wereld waarin

mensen zich verbonden voelden met instituties, zoals kerken, vakbonden, politieke partijen, het huwelijk, bedrijven waar zij soms een leven lang voor werkten. Vanaf de jaren negentig, toen hij al met emeritaat was, schreef Bauman een lange reeks boeken met één centrale boodschap: de solide moderniteit is vervangen door de 'vloeibare' moderniteit, waarin de eens zo rotsvaste instituties op losse schroeven staan. Met boeken als *Liquid Life*, *Liquid Love* en *Liquid Fear* werd Zygmunt Bauman de chroniqueur van de hedendaagse onzekerheid.

Maakt de 'vloeibare moderniteit' een herhaling van de Holocaust niet onwaarschijnlijk? Burgers lopen niet meer achter het vaandel van een totalitaire beweging aan.

'Dat is waar. In de jaren dertig geloofden mensen in politieke revoluties. Laten we de macht grijpen, nieuwe mensen aanstellen, dan zal alles anders worden.'

'Tegenwoordig zijn politiek en macht gescheiden, dat is mijn enige hoop dat de genociden van de 20ste eeuw zich niet zullen herhalen. Macht is het vermogen om dingen te laten gebeuren, politiek het vermogen om te beslissen welke dingen moeten gebeuren. Tot zo'n vijftig jaar geleden waren macht

en politiek getrouwd. Hun huis was de natiestaat. Door de globalisering is die macht verdampt.

'Merkel en Sarkozy zijn de belangrijkste leiders van Europa. Op vrijdag komen ze bij elkaar om de euro te redden. Vervolgens moeten ze het hele weekend bibberen, tot maandagochtend de beurzen open gaan. Daar wordt beslist over redding of verdoemenis.

'Er zijn geen instituties meer zoals de Hitlerstaat met de SS en de Gestapo. Dat maakt ons leven iets minder gevaarlijk.'

In de solide moderniteit volgden mensen de ethische codes van hun leiders. In de vloeibare moderniteit moeten zij zelf hun morele verantwoordelijkheid nemen. Ook dat maakt een herhaling van de Holocaust toch minder aannemelijk?

'We zijn ons enorm bewust van onze eigen verantwoordelijkheid, in een mate die nog nooit in de geschiedenis is voorgekomen. Toen ik zo oud was als u, waren wij niet verantwoordelijk voor iets, maar aan iemand. Iedereen had een baas, behalve God Almachtig. Verantwoordelijk zijn, betekende dat je precies moest doen wat je superieuren je vertelden.

'Nu is dat anders. Wat er ook gebeurt, het ligt aan je zelf. Als puntje bij paaltje komt, kunnen we niet meer als Adolf Eichmann zeggen: ik voerde slechts orders uit.

Dat is geen excuus meer. Het gaat erom wat jij zelf hebt gedaan.

'Daarom is onze hedendaagse onzekerheid geen vijand van de moraal. Onzekerheid is juist de ecotoop waar moreel gedrag groeit. Bij onzekerheid word je je bewust van je eigen verantwoordelijkheid. Als er geen ruimte is om te kiezen, is er ook geen ruimte voor moraal.'

Is het dan nog wel nodig om de Holocaust elk jaar te herdenken? De Holocaust is ook vaak misbruikt om mensen de mond te snoeren die kritiek hadden op immigratie.

'We moeten ons bewust blijven van het gevaar. Vloeibare moderniteit is ook moderniteit. We zijn nog altijd moderne mensen die de sociale orde willen herscheppen. Als je een nieuwe orde maakt, zijn er altijd mensen die daar niet geschikt voor zijn. Ik gebruik altijd de metafoer van de tuinman. Je hebt een prachtig harmonieus ontwerp voor je tuin in gedachten. Elke plant die zichzelf voortplant zonder dat jij dat wilt, noem je onkruid en ruk je uit. In een samenleving wordt dat onkruid gemaakt door mensen.

'Dat gevaar hoort bij de moderniteit, zoals vliegcrashes bij het vliegverkeer horen. Ik pleit niet voor het terugdraaien van de moderniteit, zoals ik ook het vliegverkeer niet wil afschaffen. Maar je moet je altijd bewust blijven van de

gevaren, en de kans op ontsparingen zo klein mogelijk maken.

'Verder kan natuurlijk niemand de toekomst voorspellen. De belangrijkste rampen, maar ook de meest positieve wendingen uit de geschiedenis kwamen altijd onverwacht.'

Zygmunt Bauman weet waarover hij praat. Hij draagt de geschiedenis van de 20ste eeuw met zich mee. Niet alleen als slachtoffer, maar ook als medeplichtige.

Hij werd in 1925 geboren in een Joods gezin in het Poolse Poznan. Toen de Duitsers binnenvielen, vluchtte hij met zijn ouders naar de Sovjet-Unie. Hij nam dienst in het Poolse leger dat door de Sovjet-Unie werd gecontroleerd. Hij raakte gewond, maar herstelde op tijd om mee te vechten in de Slag om Berlijn.

Na de oorlog bracht hij het tot majoor bij de militaire inlichtingendienst. In 2006 schreef het Poolse tijdschrift Ozon dat hij Oekraïense nationalistinnen had opgepakt en anderen had bespioneerd. Bauman heeft deze beschuldigingen altijd ontkend. Hij zou slechts een saai bureaubaanje hebben gehad, waarin hij politieke propaganda voor soldaten schreef. Dat hij een gelovig communist was, heeft hij altijd openlijk erkend. 'Ook ik geloofde in radicale, snelle oplossingen', zegt hij. 'Polen kwam verarmd uit de oorlog, met miljoenen werklozen. Ik kwam net van het front, ik was 18 jaar. Als

je jong bent, ben je moediger en arroganter. Dat geldt in elk geval voor mij. Ik geloofde dat de communisten het beste programma hadden. Als we de uitbuitende klassen konden uitschakelen, zou alles prachtig worden.'

Het communisme bood arme sloebars als Bauman nieuwe kansen. Hij mocht studeren, iets wat voor de oorlog onmogelijk zou zijn geweest voor een jongen van eenvoudige komaf. In de collegebanken ontmoette hij zijn vrouw Janina, telg uit een rijke bourgeoisfamilie die door de oorlog en het communisme aan lager wal was geraakt. In het oude Polen zou ze onbereikbaar zijn geweest.

Een tijdje leefden ze gelukkig onder het reëel bestaande socialisme, in hun kleine flat in Warschau, met hun kinderen, veel vrienden, Zygmunt als de rijzende ster van de sociologie, een vakgebied dat het maakbaarheidsgeloof van een nieuwe tijd weerspiegelde.

Maar Bauman ontdekte dat het communisme de macht heeft zijn eigen vijanden aan te wijzen. In 1968 werd hij slachtoffer van een antisemitische zuivering van de Poolse universiteiten. Na een kort verblijf in Israël streek hij neer in Leeds, waar hij sinds het begin van de jaren zeventig woont, een provinciaal rustpunt na een turbulent leven.

Hij was altijd een gewaardeerd socioloog, maar brak pas na zijn emeritaat door als denker.

Fundamenteel in zijn werk is de ambivalentie. De hedendaagse scheiding tussen politiek en macht heeft voordelen, omdat zij een herhaling van de Holocaust en andere ontsporingen minder waarschijnlijk maakt. Maar zij heeft ook grote nadelen, omdat de politiek haar greep op de samenleving heeft verloren, waardoor burgers zich machteloos voelen. De eurocrisis is daar een perfecte illustratie van, zegt Bauman.

'Ik zie de geschiedenis als een pendule die heen en weer slingert tussen vrijheid en veiligheid. Dat zijn de belangrijkste waarden voor een fatsoenlijk menselijk bestaan. We kunnen niet zonder ze, maar ze zijn heel moeilijk met elkaar te verzoenen. Het is extreem moeilijk om een balans te vinden tussen die twee waarden. Veiligheid zonder vrijheid is horigheid of slavernij. Vrijheid zonder veiligheid is de situatie die we nu meemaken. Chaos, onzekerheid, machteloosheid.

'U en ik, iedereen leeft in chronische onzekerheid. We zijn onwetend. Ik kan een goede baan bij een prestigieus bedrijf hebben, maar na een reorganisatie of fusie kan ik eruit vliegen. Ik geloof het niet, maar toch gebeurt het. We zijn ook machteloos. Zelfs als ik het onheil zie aankomen, kan ik er niets aan doen. Ik kan nergens in beroep gaan, mijn Facebookvrienden zullen me niet helpen, de instituties waarop ik kon vertrouwen, zijn er niet meer. Ik ben slechts een pion op het

schaakbord van iemand anders. Ik speel niet, ik word gespeeld. Er komt nog een derde element bij, dat psychologisch het meest desastreus is, de vernedering. Als ik mijn baan verlies, neem ik dat mij zelf kwalijk. Mijn situatie wordt veroorzaakt door mijn zonden, mijn wangedrag, mijn luiheid. Het werpt een schaduw op mijn eigen persoonlijkheid. Daardoor ontstaat ook meteen de dreiging van depressie, een van de grootste epidemieën van deze tijd. Deze drie elementen - onwetendheid, machteloosheid, vernedering - karakteriseren de vloeibare moderniteit.'

Wat zouden we daaraan moeten doen?

'Zoals de Duitse socioloog Ulrich Beck heeft gezegd: er zijn geen individuele oplossingen voor sociaal geproduceerde problemen. Het heeft geen zin om happiness drugs te slikken als het probleem ligt in een samenleving die te weinig zekerheid biedt.

'De grote vraag van vandaag is niet: wat moet er gebeuren, maar: wie moet het doen? Er zijn geen instituties die de grote vraagstukken van onze tijd kunnen oplossen. Premiers en presidenten nemen beslissingen, maar hebben geen macht. Zelfs de Verenigde Staten zijn afhankelijk van de financiële markten, het kapitaalverkeer, van investeerders.

'De rating agencies zoals Standard & Poor's zijn een expressie van deze trend.

Ze komen nergens vandaan, ze horen nergens thuis, ze zijn door niemand gekozen, maar ze eisen wel het recht om over hele landen te mogen beslissen.

'Veel mensen, zoals de indignados in Spanje, hebben het vertrouwen in de regeringen verloren. Ze gaan de straat op, misschien kunnen ze zo iets veranderen. Ze experimenteren, ze tasten in het duister. Ik hoop dat ze gelijk hebben, maar tot dusverre hebben we niet zo veel bevestiging gekregen voor die gedachte. Ze begonnen allemaal na de Arabische Lente, maar een Arabische Zomer is nooit gekomen.'

'Anderen, zoals de verschillende rechtse bewegingen in Europa, dromen van de grote simplificatie. Ze willen terug naar een wereld die transparant en eenduidig is. Ze suggereren dat alles weer oké zal zijn als je de immigranten naar huis stuurt. Dat is een illusie, alleen al omdat Europa behoefte heeft aan goedkope arbeidskrachten, zeker als de bevolking gaat krimpen.'

Dat klinkt nogal uitzichtloos.

'Zoals je geen individuele oplossingen kunt vinden voor sociaal geproduceerde problemen, kun je ook geen nationale oplossingen vinden voor mondiale problemen. Zolang we politiek en macht niet kunnen hertrouwen, verkeren we in moeilijkheden. Alleen moeten we nu de sprong maken naar internationale

instituties. Dat is heel moeilijk. We zijn nog maar nauwelijks begonnen met het proces. Of het zal lukken, weet ik niet.'

U lijkt in de loop der jaren pessimistischer te zijn geworden. Zullen we ooit een balans bereiken tussen vrijheid en veiligheid?

'Optimisme en pessimisme, dat zijn termen die me niet veel zeggen. Er is een derde categorie, de hoop. Ik word minder hoopvol in één opzicht. Ik ben nu 86. Ik geloof niet meer dat de wereld beter zal worden tijdens mijn leven. Toen ik 50 of 60 was, geloofde ik daar wel in. Ik ben nog altijd hoopvol dat de wereld bij zinnen zal komen. Alleen zal ik dan zelf dood zijn.'

ZYGMUNT BAUMAN

1925 Geboren in Poznan

1939 Vlucht met familie naar de Sovjet-Unie

1945-1953 Werkt voor de inlichtingendienst van het Poolse leger

1954-1968 Docent sociologie aan de universiteit van Warschau

1970-1990 Hoogleraar sociologie in Leeds

1989 Boek: *Modernity and the Holocaust*

1997 Boek: *Postmodernity and its Discontents*

1998 Theodor W. Adornoprijs

2003 Boek: *Liquid Love*

2005 Boek: *Liquid Life*

2006 Boek: *Liquid Fear*

In totaal schreef Bauman 57 boeken.

''Vrijheid en veiligheid zijn heel moeilijk met elkaar te verzoenen,,